

Niko:

Pismo o ribiču.

Draga! Ko sem ti pravil o Župančiču, da je čital svoje pesmi pred občinstvom, te je čudno zadelo. Razumem te popolnoma. In vendar: ali prorok ne sme imeti poslušalcev? Ali umetnik ne sme biti človek?

Prepričan sem, da sme in more. A naša literarna zgodovina je odgovorila obratno. Že Prešeren je iztesal čoln „ribiču“ in veslal mimo Julije v obup. In za njim so čolnarili vsi. Kdo od vseh, ki so odprli oči in spoznali zvezdo v njeni vsakdanji, človeški resničnosti, je prebolel to spoznanje? Namreč moško, ponosno prebolel, ne da bi zatajil samega sebe in postal vsakdanji sam? . . .

Teško je. Kajti najgrenkejšje trpljenje je, biti boljši od drugih. Zato so se vsi pogrezali v obup, — zvesto, kakor je zapisal Prešeren. Ko ribič spozna, kako „blizu strelca stoji lepota“, ki sanja k njej, kako je neumen, smešen v svoji idealni zvestobi, mu obup zalije srce. „Naprej brez miru svoj čoln drvi.“ Kam? Vseeno! Kar mu je bilo vzvišeno, tega zdaj ni več. Zato noče več zadrževati pogledov, misli in želj, naj gredo, kamor hočejo! „Kogá mi je prinesla pevska žila?“ Kaj mu je prinesel up, kaj hrepenenje po lepoti? Nič! Zdaj ne upa ničesar več, ničesar ne zahteva, zato tudi nima nobenih dolžnosti. Zdaj je vseeno, naj gre, kakor hoče. Nič več se noče ogibati viharjev, nič več skalovja. Čemu?

Isti „čemu“, kakor je pozneje končal z njim Kette, isti „kamorkoli in kakorkoli“, ki je praznoval z njim Cankar svoj jubilej. Povsod razočaranje idealista, ki mu je sunek ob resničnost razrušil iluzije in sanje. Po „izgubljeni veri“ toži Prešeren, in „da bi nikoli ne okusil spoznanja!“ vzklika Cankar.

Odtod, iz razočaranja in obupa, tisti cinizem, ki se uniči v njem pevec Dobroslav: „V nemár naprej je živel, manj svet ko razuzdan“. Razočaranje napravi iz idealista Kačurja pijanca in izgubljenca. V razočaranju se stikajo skrajnosti, najsvetejše z najbolj nizkim:

„Da pozabim te, Helena,
pijem zdaj na tvoje zdravje . . .“

Odtod tudi tisti elegični ton v naši liriki: hrepenenje po preteklosti, po mladosti, po Vrbi. Saj je vsem lepota samo trenotek, vse samo „mimogrede“, — vse je bilo in ni več. „Voz je švignil

mimo mojih oči, v vozu je sedela ženska, kakor bi je ne videl lepše v samih nebeških sanjah: solnce se je lesketalo v zlatih laseh, sijalo je na beli slamnik, na belo bluzo, na beložareča lica; kakor se je podoba prikazala, tako je bliskoma ugasnila, izginila — svetloba v svetlobo... Tako si šla, mladost, tako si mi pobegnila, sreča brez pozdrava in blagoslova!“ (Cankar, Večerne sence). Mimo je švignilo vse, kakor mimo popotnika, ki stoji ob cesti. In „zimska golota mojega popotniškega, zmirom splašenega, neprestano trepetajočega življenja se je strahotno razgrnila pred menoj.“ (Cankar, Pogovor na verandi).

Vsak naš umetnik je bil potnik kraj ceste, je bil ribič, obsojenec, izobčenec z dolgim nosom. Vsak je bil človek, ki stoji „pred durmi“, a si ne upa pritisniti na kljuko in raje zunaj pretaka solze, seveda zastonj. In vendar bi kruto rad tja, kamor si ne upa. Prijaznih zvezd in srečnih vetrov si želi Jenko in čudno vdano sanja upornež Levstik:

„Nad lesovi vstaja dan,
jaz pa dvigam trudna vesla —
ah, da nesla
bi zvečer me v tih pristan...“

In koga so nesla v tih pristan?... Kdo se ni razbil ob družbi? Oziroma, kdo se ji ni izognil?

„Oženil bi se, pa me svatov je sram,“ pravi Aleksandrov. Ali se ti ne zdi, da je v tem smehljaju — melanholija? Da je v tej zadregi — odpoved?... Sram! Cankarjev petošolec umre, ko se mu ponesreči matematična naloga. Tudi njega je sram, ker čuti, da ni več prvi.

En kerub je, ki nas biča v samoto bolj od vsega: Ponos!

Tako se zaklepajo umetniki v sebe in njihov ponos ne izvira iz razmerja do ljudi, ampak iz izolacije. Zato jim ne daje moči in veselja do življenja, temveč grenkobo. Ko poje Aleksandrov „Pesem o ajdi“, se naslaja ob živih, svežosti polnih slikah, komaj se spomni na dekliško grud, na svojo relacijo do ljudi, življenja, ga obide trudna melanholija:

„Ah, že skoro bo prišla
mrzla in hladna —
na ves svet
legla je čarovnica.“

Vsa živa in neživa bitja se mu zde sorodna, le človek ne, ker nima srca, razumevanja.

„In boljši vetri so po polji
in boljše breze na pomolji!“

Tako se zaklepajo umetniki v sebe, njihova resignacija je samomuka in do življenja jim ostaja samo še stud in zaničevanje. Najbolj pri Cankarju. Ko vzklikne: „Živeti!“ se izpoveduje: „Stal je kraj poti, kakor jih stoji lepo število, in je gledal, kako veselo je živelo življenje. In mislil je, da zaničuje to življenje. Ali ni ga zaničeval; frazo o zaničevanju je bil pobral iz knjig ljudi, ki so mu bili podobni, ter se je zaljubil vanjo. Treba mu je bilo donkišotskega orožja. In stvar ostane naposled ista, če jo imenuje človek zaničevanje ali hrepenenje ali zavist.“ Da, tudi zavist! Čitaj tragedijo o „gospodu Vavri“, ki se obesi od trpkosti in bolečine, medtem ko njegova žena pleše, — in čutila boš to. Hrepenenje, zavist, zaničevanje — vse to so cvetovi ene mladike: samote, izobčenstva.

To je tako značilna poteza v Cankarjevi fiziognomiji, da izgleda brez nje kakor karikatura, ki je ne moremo razumeti; je eden izmed temeljev njegove umetnosti, njegove satire. Ali nisva nekoč skupaj čitala „Povest o dolgem nosu“? Tu je uganka razvozlana. Ta izobčenec z dolгим nosom, ki zato, ker je izobčen sam, išče dolgih nosov tudi pri drugih, je umetnik sam.

Prihaja mi na misel še tista čudovita pesem hrepenenja v Lepi Vidi. Pesem brezdomovince, obsojenca, ki hrepeni preko te zemlje — „tisočkrat tisoč let, brez miru, brez doma.“ In kaj je, kar končno doseže? Tožba po mladosti, po izgubljenem življenju:

„Kam, o kam je šla moja mladost?
Ni je bilo!
Moje življenje, kam je šlo?
Iz mraka se v mrak je prelilo!“

„Vsak trenotek hrepenenja je ukraden življenju, je izgubljen, zavržen. Kdor pa presanja in prekoprni vse svoje življenje, ni živel nikoli... je kolobaril po svetu kakor mesečnik“. (Lepa Vida). Odtod je do zavisti in sovraštva samo še en korak.

Podobne so misli v Župančičevem „Samogovoru“. Pesnik čuti svojo osamljenost v vsej grenkobi in trpkosti. Kakor izobčenec je, s krivdo v srcu: „Proklel sem svet in njega slast!“ Ali ni to upor proti naravi, torej krivda? Tako čuti in s trpljenjem hoče izbrisati to krivdo. Zadoščenja išče in najti ga upa v spoznanju in priznanju,

da je bilo zaman, ničevu vse njegovo dejanje, lažnjive vse besede. To hoče spoznati in potem hoče sovražiti samega sebe:

„Še sam od sebe, daj mi oblast,
naj bom proklet.“

V samomuki hoče doseči zadoščenje. A s kruto, neprizanesljivo brezobzirnostjo se oglasi v njem „glas globin“: Samomuke, mučeništva bi rad? Tako? Kaj ni to samo hinavska krinka, da si z njo prislepariš sočutje, občudovanje? „In — ni te sram?“ Torej nisi hodil svoje samotne poti iz hrepenenja, ampak iz napuha, častihlepnosti, samoprida? In ti, prorok, izvoljenec, hočeš tja, v družbo srečnikov in — povprečnikov? In jim zavidaš njihovo srečo? — Ali čutiš, kako govori tu — mož? Kakor nikjer drugod v naši knjigi, si stojita tu nasproti umetnik in človek, in kakor nikjer drugod v naši knjigi je silen ta umetnik. Trdo, ponosno, suvereno stoji in ukazuje: Molči o svoji bolečini in živi, človek! —

Tako je edini, ki je prišel preko Bolesti in Samote do Poguma, Župančič.

„In šla sva, kjer je luč pregnala mrak,
in bil je množic valujoči šum,
in kot je samosvoj bil njen korak,
spoznal sem jo — ime ji je: Pogum.“ —

Zakaj torej zadnjič žalost v tvojih očeh? Ali ne veruješ, da je vse odvisno od tega, kaj človek, kaj mož napravi iz stvari, a ne obratno?

„Mož, ki ga mislim, pa v jedru je zdrav,
kakor mu kane, kane mu prav.“

Čitaj „Slap“ in čutila boš: še kakor nekdanj se pogovarjata umetnik in ženska. Še kakor nekdanj hrepenita in še je on „kot daljnih carstev sin, tuj in teman“, mož-umetnik:

„Joj, tam sam
slap pada, pada, pada . . .“

Ali se spominjaš, kako se končujejo „Hlapci“? Jerman, človek v nasprotju z vsemi, je truden od trpljenja in zasramovanja in vzame revolver, da umre. Takrat vstopi ona, ki jo je pozdravil v mislih, in nova moč in nov pogum ga prešine: „Slišala si! Duša, dekle, žena!“ —

Na svidenje!